

Szabó Ferenc János

A magyar komolyzenei előadóművészet – intézmények, iskolák, egyéniségek

Elöljáróban

A magyar zenei előadóművészet a 19. században kezdett önálló vonulatot képezni a magyar zenei életben, egyrészt meghatározó muzsikuskok, másrészt pedig az ő hatásukra létrejött intézmények által. Erkel Ferenc és Liszt Ferenc személyében két olyan vezéregyéniség jellemzi e korszakot, akik előadóművészként – zongoraművészként, karmesterként – és tanárként is lefektették az alapjait a mai magyar zenei életet is meghatározó zenei intézményeknek: 1837-ben a későbbi Nemzeti Színház, 1853-ban a Filharmóniai Társaság, 1875-ben a Zeneakadémia, majd 1884-ben az Operaház alapításában mindketten aktívan részt vettek. Erkel elsősorban zongoraművészként és karmesterként, Liszt Ferenc pedig eleinte hazajáró virtuózként, majd idős korában, idejének egyharmadát Budapesten töltve zongoratanárként és karmesterként gazdagította a magyar zenei életet. A kettejük vezetése alatt elindított budapesti Zeneakadémia máig képezi a tehetséges zenészeket, tehát a tradíció él, noha a keretek változtak.

A 20. század természetesen sokat hoztátett a 19. században kialakult intézményrendszerhez. Az egyik novum a Magyar Rádió volt, amely megnyitásától (1925. december 1.) kezdve sugárzott zenei műsorokat, fellépési lehetőséget biztosítva a tehetséges fiataloknak, befutott művészeknek. Opera- és hangverseny-közvetítésekkel, rendszeres zenekritikai műsorral (Új Zenei Újság) szolgálta a magyar zenehallgató közönséget, valamint – különösen az 1970-es években – a kortárs zene népszerűsítésének egyik legfontosabb fórumává lépett elő.

A 20. században alapították meg továbbá a zenei versenyeket, az elsőt 1933-ban rendezték, Liszt Ferenc emlékére, budapesti nemzetközi zenei verseny néven. Ezt számos további, különböző kategóriákban meghirdetett verseny követt. Napjainkban már sok évtizedes hagyományra tekinthetnek vissza a Magyar Rádió országos, valamint a Filharmónia által szervezett budapesti nemzetközi versenyek, amelyek számos fiatal előadóművész és kamaraegyüttes pályájának indulását segítették.

A zenei előadóművészet vizsgálatakor nem feledkezhetünk meg a 19. és 20. század fordulójának egyik jelentős technikai újításáról, a hangrögzítésről. Bár Thomas Alva Edison a fonográfot még elsősorban irodai – diktafon – funkcióra szánta, a Pathé testvérek és Emil Berliner hamar rájöttek, hogy a hangrögzítés a szórakoztatóipar szolgálatába is állítható, ez nyitotta meg a kaput a 20. század küszöbén az első komolyzenei hangfelvételek előtt is. A komolyzenei hangfelvételek – akárcsak napjainkban – a lemezpiacnak csak töredékét tették ki, mégis elmondható, hogy 1903-ban rögzítették az első, megközelítőleg teljes opera (Verdi: *Ernani*), 1906-ban már szinte az összes nagy énekes hangjáról készült hangfelvétel, 1913-ban pedig elkészült az első teljes szimfónia lemezfelvétele (Beethoven: *5. szimfónia*, Artur

Nikisch vezényletével). Magyarország – az Osztrák-Magyar Monarchiában betöltött szerepének köszönhetően – a hangrögzítés első éveiben világviszonylatban is az élmezőnybe tartozott. A nagyobb külföldi lemezcégek (The Gramophone Company, Columbia Records, Pathé, Favorite, Dacapo stb.) sorra nyitották budapesti képviselőiket, 1907-ben magyar szabadalomként jelent meg az első, tölcser nélküli gramofon (Eufon), majd 1908-ban megalakult az Első Magyar Hanglemezgyár, amelyről elmondható, hogy a lemezgyártás minden fázisát egymaga tudta végezni. A hangrögzítésnek köszönhetjük, hogy már a 20. század első éveiből fennmaradtak hangfelvételek a legnagyobb magyar előadóművészekről. Az első világháború és az azt követő trianoni döntés törést jelentett a magyar hangrögzítés történetében is. 1925-ben tudott csak újra elindulni a hazai hanglemez-gyártás, amely már a következő évtől átállt a mikrofon feltalálásával lehetővé vált elektromos felvételi eljárásra. A két világháború közti magyar hanglemez-gyártás továbbra is a külföldi cégek magyar képviselőinek a főszerelésével zajlott; magyar vállalkozásként csak az Eternola és a Radiola hanglemezgyárak működtek, e cégek komolyzenei lemezein Dohnányi Ernő, Kentner Lajos, Zathureczky Ede, Pataky Kálmán és más híres magyar előadóművészek felvételeivel találkozhatunk. A korszak zenetörténeti jelentőségű magyar hanglemez-felvételei közül feltétlenül megemlítendő a Bartók, Kodály és Lajtha nevével fémjelzett, 1928-as His Master's Voice hanglemezek sorozata, valamint a Kelen Péter Pál lemezcége által kiadott Patria-sorozat.

A második világháború utáni években kezdte tevékenységét a Tonalit lemezcég, amely a világháború után államosított formában, a magyar hanglemezpiac egyedüli résztvevőjeként Magyar Hanglemezgyártó Vállalat néven (Qualiton, majd Hungaroton néven) folytatta tevékenységét több évtizeden keresztül. Az LP-korszakban monopolhelyzetben lévő Hungaroton számos díjnyertes kiadványával nemzetközi elismerést is szerzett nemcsak saját magának, hanem a magyar előadóművészetnek és a magyar zeneszerzőknek is. Csak az 1980-as évektől jelentkezett néhány konkurens lemezkiadó a magyar zenei életben, viszont az 1990-es évek elején beköszöntő CD-korszakban a lemeztörténet – egyelőre – szinte követhetetlennek tűnik. Néhány nagy, nagyrészt külföldi kiadó mellett számtalan kisebb cég – akár maga az előadóművész – ad ki CD-t ma Magyarországon.

Az intézményes zeneoktatás kezdetei – a Nemzeti Zenede és a Zeneakadémia

Magyarország legrégebbi, szervezett zeneoktatási intézménye az 1836-ban létrejött Pest-Budai Hangászegyesülethez kötődik. Ennek énekiskolája 1840-ben alakult meg Mátray Gábor vezetésével; a kezdetben pénzügyileg külön kezelt, ám később összevont két intézmény 1867-től Nemzeti Zenede néven folytatta működését. A Zenede vállalta magára a 19. századi műkedvelő és hivatásos zenészképzést, amely vállalásnak 1918-ig megszakítások nélkül tett eleget, számos kiváló muzsikust adva a magyar és nemzetközi zenei életnek – ott tanult többek között Auer Lipót, Benkő Henrik, Ferencsik János, Kerner István, Komor Vilmos, Krammer Teréz és Kresz Géza. A Zenedében kezdte, majd a Zeneakadémián folytatta tanulmányait például Bächer Mihály, Faragó György, Hubay Jenő, Koréh Endre, Reiner Frigyes és Szendy Árpád. Úttörő kezdeményezésének bizonyult az 1921–1922-es tanévben bevezetett „históriai hangversenyek” sorozat, amely a preklasszikus zeneművek korhű igényű megszólaltatásának egyik első magyarországi példájaként említhető. A Nemzeti Zenede több szerkezeti átalakítás után, 1948-tól konzervatóriummá átszervezve folytatta működését, jelenlegi utódja a Bartók Béla Zeneművészeti Szakközépiskola és Gimnázium, ahol több mint húsz tanszakon folyik a középfokú zenei képzés, ez az intézmény egyben a Zeneakadémia gyakorlóiskolája is.

Az 1875-ben alapított budapesti Zeneakadémia a magyar zenei képzés fellegvára, az egyetlen zeneművészeti felsőoktatási intézmény, amely elmondhatja magáról, hogy Liszt Ferenc alapította – az intézmény 1925-ben, fennállásának ötvenedik évfordulóján vette fel alapítójának nevét. Alapításakor öt tanárral és harmincnyolc növendékkel kezdte meg működését, azonban már négy év múlva új épületbe költözhetett (ez a mai „Régi Zeneakadémia”). 1907-ben készült el az impozáns Liszt Ferenc téri épület, majd bő száz év múlva, 2011-ben nyitotta meg kapuit az ekkor már Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem néven működő intézmény új, Ligeti Györgyről elnevezett épülete a Wesselényi 52. szám alatt. A Zeneakadémia mai képzési rendszere a rendkívüli tehetségek előkészítő tagozatától a – klasszikus, jazz, egyházzenei, régizenei és népzenei – egyetemi rendszeren át egészen a doktori iskoláig (DLA és PhD) terjed, így a magyar zenei élet, zeneoktatás egészét lefedi.

Hangszeres mesteriskolák a Zeneakadémián

A magyar hangszeres képzésre a Zeneakadémia központi jelentőségéből adódóan a családfarendszer jellemző. A képzeletbeli tanár–diák-családfa kiindulópontja egy-egy nagy tekintélyű mester, aki hangszeres előadóként és – növendékei által – tanárként is maradandót alkotott. Ezek a mesterek a 20. század második feléig gyakran zeneszerzők is voltak: Liszt Ferenc, Hubay Jenő, Popper Dávid, Weiner Leó, Kurtág György, Mihály András, illetve az új zongorista generáció – bár szintén Liszttől eredeztethető – mestere, Kadosa Pál. A sokat emlegetett Liszt-családfa elsősorban Thomán István növendékein (Bartók Béla, Dohnányi Ernő, Székely Arnold) keresztül ágazott tovább.

Kérdés persze, hogy mennyiben jellemzi az egyes művészt vagy tanárt az, hogy milyen híresek lettek a növendékei. Dohnányi tanítványai között számos világhírű zongoraművész találunk (Anda Géza, Bächer Mihály, Cziffra György, Faragó György, Fischer Annie, Földes Andor, Petri Endre, Solymos Péter és Zemléni Kornél), míg Bartókon keresztül kevesebb híres zongorista (Sándor György, Hernádi Lajos, utóbbi növendékeiként Vásáry Tamás és Frankl Péter) vihette tovább Liszt örökségét. A harmadik fontos Thomán-növendék, Székely Arnold látszólag még kevesebb híres növendékot adott a 20. századnak, azonban köztük van az a Kadosa Pál, aki az 1960-as évek végén pályára került nagy magyar zongorista generáció tagjait (Kocsis Zoltán, Ránki Dezső, Jandó Jenő, Schiff András és sokan mások) szinte kivétel nélkül tanította. A Kadosa-mesteriskola sikere ugyanakkor legalább ennyire köszönhető a két – egykor szintén Kadosa-növendék – tanársegédnek: Kurtág Györgynek és Rados Ferencnek, kettejük mesterkurzusai a mai napig is zenészek tömegeit vonzzák szerte a világban. Ennek a családfarendszernek köszönhetően valamilyen úton szinte minden mai magyar zongorista Liszt leszármazottjának vallhatja magát.

További kérdés, ki mit vett át mesterétől, illetve a sokadik generáció mit őrzött meg Liszt örökségéből. A saját otthonában tanító Liszt – leginkább a mai mesterkurzusokhoz hasonlító – módszerét számos Liszt-növendék leírásából ismerjük. Egyrészt a csoportos oktatás, másrészt a mesteriskolai felfogás – a növendék játéka után a „mester” előjátssza, „hogyan kell” interpretálni a művet – több 20. századi magyar zongorista tanítási módszerére is jellemző lett. A magyar zongoraművészek további közös vonása a magyar zenei anyanyelvből adódik: bár mindegyik zongoristának van egy – vagy több – kedvelt zenetörténeti területe, amelyben különösen otthon érzi magát – például Kocsis Zoltán esetében Beethoven, Debussy valamint a kortárs zene, Ránki Dezső számára a romantikus zongoramuzsika, Jandó Jenőnek Liszt, Schiff Andrásnak pedig Bach és a bécsi klasszikus zene –, mégis mind magáénak érzi Bartók művészetét. Ez a vonulat a század első felében Sándor György, Földes Andor és Anda Géza szinte misszióként végzett Bartók-interpretációjával kezdődött, és még az olyan virtuózokat is megérintette, mint Cziffra György, aki külföldre távozása előtti utolsó budapesti koncertjén (1956. október 22.) Bartók 2. zongoraversenyét játszotta.

Hasonlókat mondhatunk a magyar hegedűs képzésről is. A családja alapítója ezúttal Hubay Jenő, akinek édesapja, Huber Károly indította el az 1884–1885-ös tanévben a hegedű tanszakot a Zeneakadémián. Hubay a brüsszeli konzervatóriumot hagyta el a budapesti Zeneakadémia hegedűtanári állásáért, amely döntése hosszútávon meghatározta nemcsak a hazai vonósképzést, hanem a magyar zenei élet egészét is. Haláláig a Zeneakadémián tanított, később a Zeneakadémia igazgatója, az intézmény zenekarának karmestere lett. Növendégeit saját palotájában rendezett zenedélutánjain vezette be a magyar zenei életbe. Számos világhírű hegedűművész indult az ő osztályából, köztük Szigeti József, Vecsey Ferenc, az Arányi testvérek (Jelly és Adila), Waldbauer Imre, Székely Zoltán, Gertler Endre, Telmányi Emil, Végh Sándor és Zathureczky Ede. Utóbbi növendékei között találjuk a 20. század második felének két rendkívül fontos magyar hegedűtanárát: az elsősorban külföldön működő Pauk Györgyöt, illetve Kovács Dénest, a Zeneakadémia hegedűtanárát és rektorát. Az ő örökségét vette át Perényi Eszter, aki napjaink számos fiatal hegedűművészenek mestere. A zongoraművészeknél már tárgyalt Bartók-örökség a hegedűsöknél is érződik. Az Arányi Jelly által bemutatott két hegedű–zongora-sonáta talán kevésbé, de a Szigeti Józsefnek és Székely Zoltánnak írt két hegedűrapszódia, továbbá a Székelynek írott Hegedűverseny – amelynek ősbemutatóján készült hangfelvétel fontos dokumentuma a Bartók-interpretációnak – a század második felének standard repertoárdarabjai, a magyar hegedűművészek megkerülhetetlen műsorszámai.

A Zeneakadémia gordonka tanszakát 1886-ban megalapító és azt haláláig vezető Popper Dávid szintén számos tehetséges növendéken keresztül hagyományozta művészetét a 20. századra. Növendéke volt Kerpely Jenő – Kodály Szólószonátájának és cselló–zongora-sonátájának első előadója –, Starker János és Banda Ede tanára. Mindkét utóbbi művész további csellista generációkat nevelt, Starker osztályából került ki Perényi Miklós, aki napjaink legjobb csellóművészeinek a sorába tartozik. A zeneakadémiai csellóoktatás családfájának későbbi ágát indította Friss Antal, akinek növendékei közül ma is a Zeneakadémia tanára Mező László és Onczay Csaba.

A kamarazene-oktatás hagyományai

Az, hogy a magyar kamarazenei oktatás világhírű muzikusokat adott mind a magyar, mind a nemzetközi zenei életnek, számos kitűnő művész- és tanáregyéniségnek köszönhető: Weiner Leó, Mihály András, Rados Ferenc, Kurtág György ennek az iskolának a mesterei. A Hubay Jenő és Popper Dávid nevével fémjelzett vonósnégyes, majd az annak mintájára szerveződött Waldbauer-Kerpely kvartett (1909) volt az első két, huzamos ideig együtt dolgozó formáció. Weiner Leó tanári munkájának első nagy eredményeként alakult meg 1919-ben a Léner Vonósnégyes, később Végh Sándor 1935-ben alakított első vonósnégyese – az 1938-tól Székely Zoltán által vezetett Magyar Vonósnégyes –, a második, 1940-ben alakított Végh Kvartett, a Tátrai Vonósnégyes (1946) és a Bartók Vonósnégyes (1957) is mesterének vallhatta Weinert. Weiner halála után Mihály András folytatta a vonósnégyesek képzését, az ő idejében indult vonósnégyesek között találjuk a Kodály Vonósnégyest (1966), az Éder Kvartettet (1974), a Takács Quartettet (1975) és a Keller Vonósnégyest (1986). A Bartók, Kodály, Keller és Takács Kvartettek többé-kevésbé átalakulva ugyan, de napjainkban is működnek.

A magyarországi vonósnégyesek éppen a kiváló tanáregyéniségek – köztük a zeneszerző Weiner, Kurtág és Mihály András – jóvoltából játékok karakteres határozottságával, a zenei struktúra világos megmutatásával, a zenemű belső folyamatainak pontos megragadásával tűnnek ki. A tanárok mellett ösztönzőleg hatnak az együttesek formálására a Zeneakadémia hagyományosnak mondható Weiner-versenyei is. Napjaink egyre inkább zsugorodó kamarazenei koncertéletében nagy szükség van e külföldi és hazai kamarazenei versenyekre

és az azokon sikeres kvartettekhez ahhoz, hogy a kamarazene rangja és helye megmaradjon. A vonósnégyesen kívül azonban nagyon ritkán találunk állandó magyar kamaragyütteseket. Az elismert külföldi zongorás triók (Beaux Arts Trio, Florestan Trio, Parnassus Trio stb.) mintája nem tud ösztönzőleg hatni az itthoni muzsikusokra. Ez ugyanakkor nem csak a muzsikusok, hanem a koncertszervezők és a közönség felelőssége is: a 20. század tapasztalatai alapján sajnos elmondható, a magyarországi koncertélet nem tud eltartani egy állandó zongorás kamaragyüttest. Pedig nem lennének híján remek kezdeményezéseknek: Frankl Péter és Pauk György az 1957-es müncheni ARD-verseny kamarazenei győztesei voltak, utóbbi hegedűművész Berkes Kálmánnal és Jandó Jenővel közös Bartók-CD-jét 1995-ben Grammy-díjra jelölték. A Hungaroton kamarazenei lemezsorozatai (Bächer Mihály és Kovács Dénes, valamint Csaba Péter és Kocsis Zoltán szonátafelvételei, vagy a Brahms zongorás kamarazenéjét felvonultató LP-sorozat) jól reprezentálják a magyarországi kamarazene színvonalát a 20. század második felében. Napjaink zongorás kamarazenei koncertjein mégis inkább egy-egy alkalomra összeállt együtteseket hallhatunk, jóval ritkábbnak mondható az olyan hosszútávú közös munka, mint Szabadi Vilmos és Gulyás Márta vagy az Egri–Pertis Duó (Egri Mónika és Pertis Attila) több évtizede tartó kamarazenélése.

Ahogy a nemzetközi zenei világban, úgy Magyarországon is viszonylag későn, a 20. század folyamán kezdtek önálló koncerthangszerré válni a fúvós hangszerek. A szólistaként is érvényesülni képes előadók – a viszonylag szűkebb 20. század előtti repertoár sajátosságainak köszönhetően – részben az átíratok, valamint többnyire a kortárszene előadóiként válhattak sikeressé. A rendkívül magas színvonalú magyarországi fúvós hangszeres képzésnek köszönhetően a sikeresebb előadók csoportokba tudtak szerveződni, így – megint csak a repertoárral kölcsönhatásban – eleinte fúvósötösök (Budapesti Fúvósötös, 1947; Magyar Fúvósötös, 1961), majd rézfúvós együttesek (Modern Rézfúvós Együttes, 1974; Ewald Kvintett, 1996; Corpus Harsonakvartett, 2001) alakultak Magyarországon.

A budapesti operajátszás

1837-ben nyitotta meg kapuit a Magyar Színház, később Nemzeti Színház, melynek első operai karmestere Erkel Ferenc volt. A magyar nyelvű operajátszáshoz nélkülözhetetlen hazai énekesek utánpótlásáról eleinte a Nemzeti Színház 1865-ben megalapított Színésziskolájának (Színitanoda) operai tagozata gondoskodott. A Zeneakadémia ének tanszakának 1882-es elindulása után hamar szükségessé vált a két képzés összehangolása, ez meg is valósult 1887-ben, amikor Mihalovich Ödön személyében a két tanintézmény közös igazgatás alá került. A két iskola későbbi szétválása (1893) után az operai képzés végérvényesen átkerült a Zeneakadémiára, ahol az új épületben már saját operaszínpadon gyakorolhattak az operai tanfolyam növendékei. A Zeneakadémia első énektanárai Pauli Rikárd és Passy-Cornet Adél voltak, hozzájuk csatlakozott később az Operaház több kiváló énekes.

A Nemzeti Színházból 1884-ben kivált annak operai együttese, ekkor nyitotta meg kapuit a Sugár úton (ma: Andrássy út) a Magyar Királyi Operaház, harmincnégy szerződöttetett magánénekesekkel. A repertoár gerincét – Erkel Ferenc két híres operája, a Hunyadi László és a Bánk bán mellett – a 20. század első éveiben Wagner és Puccini művei alkották. A *Trisztán és Izolda* megkésett, valamint a *Tosca*, a *Bohémélet* és a *Pillangókisasszony* az ősbemutatót alig néhány évvel követő magyarországi bemutatója, valamint számos kiváló énekes jelenléte 1907-re Budapest leglátogatottabb színházává tette az Operaházat. A bemutatók sorát *A nyugat lánya*, majd az *Elektra*, a *Salome* és a *Rózsalovag* hasonlóan naprakész repertoárra vétele folytatta. Az általános operai repertoárból az orosz művek késtek talán a legtöbbet Budapesten. Az Operaház első orosz bemutatója az *Anyegin* volt 1901-ben, a *Borisz Godunov* azonban 1913-ban még nem aratott sikert. A két világháború között a *Borisz*

Godunov felújítása és a *Hovanscsina*, valamint a *Pikk dáma* operaházi bemutatója hozta meg az orosz operák népszerűségét. Nyilvánvalóan politikai okokra vezethető vissza, hogy a második világháború utáni években szinte nem telt el operaházi szezon orosz mű bemutatója vagy felújítása nélkül. A hazai operaellet frissessége azonban a 20. század második felében mérséklődött: a nyolcvanas évektől kezdve egyre kevesebb bemutatót láthatott a budapesti közönség az Operaházban, a kortárs művek pedig a századelőhöz viszonyítva jóval nagyobb késéssel érkeztek meg Budapestre – ha egyáltalán megérkeztek.

Az első világháborút megelőző évek kiemelkedő magyar énekművészei között találunk még magánúton – gyakran külföldön – képzett énekeseket (Környei Béla, Szamosi Elza, Arányi Dezső, Ney Dávid), kisebb budapesti zenei intézményben tanult énekművészeket (Krammer Teréz) és a Zeneakadémiáról kikerült előadókat (Takáts Mihály, Beck Vilmos, Sándor Erzs), de szerződöttest külföldi énekesek – főleg tenorok – is szép számmal szerepeltek az Operaház színpadán (Italia Vasquez, Karel Burian, Georg Anthes. A karmesteri pulpitust is váltakozva foglalták el magyar és külföldi művészek. A 19. század végén Gustav Mahler, majd a 20. század közepén Otto Klemperer személyében világhírű dirigensek is álltak az intézmény élén, mindketten sokat tettek a magyarországi Wagner- és Mozart-előadások kimagasló színvonaláért. A budapestre szerződött olasz karmesterek – a tízes években Egisto Tango, majd később Lamberto Gardelli – jelenléte ugyanakkor élénk Verdi-reneszánst eredményezett. Velük párhuzamosan működtek az Operaház nevesebb magyar dirigensei: a századelőn Kerner István és Márkus Dezső – előbbi a Filharmóniai Társaság, utóbbi a Népopera karmester-igazgatójaként is ismert –, később Ferencsik János, Kórodi András, Lukács Ervin és Kovács János.

A két világháború közötti énekes generáció nagyjai elsősorban a Zeneakadémia növendékei közül kerültek ki, ekkoriban Georg Anthes, Maleczky Bianka, Székelyhidy Ferenc operaházi művészek, valamint Sík József és Szabados Béla személyének köszönhetően világviszonylatban is jelentős énekkutatás zajlott Budapesten. A máig tartó ismertség – világhír – mégis csak keveseknek adatott meg, elsősorban azoknak, akik hosszabb-rövidebb időre külföldre szerződtek (Németh Mária, Pataky Kálmán, Anday Piroska, később Svéd Sándor, Koréh Endre, Kónya Sándor, Hamari Júlia, Sass Sylvia, Polgár László, Rost Andrea, Marton Éva, Perencz Béla és mások). Pedig az itthon maradt énekesek között is találunk kiváló előadóművészeket (Basilides Mária, Palló Imre, Sándor Erzs, Gyurkovics Mária, Rösler Endre, Radnai György, Simándy József, Réti József, Ilosfalvy Róbert, Melis György, László Margit, Házy Erzsébet stb.).

A magyarországi operajátszás vizsgálata természetesen nem korlátozódhat a budapesti operaházra. Nem feledkezhetünk el a vidéki színházak – elsősorban Szeged, Miskolc, Pécs és Debrecen – operatársulatairól sem. 1931-ben rendezték meg először a Szegedi Szabadtéri Játékokat, amely – egy húszéves periódust leszámítva – napjainkban is működik. Az ezredforduló óta pedig színvonalas operafesztivált rendez évente Miskolc, műsorát rendszerint Bartókhoz igazítva. Szólnunk kell továbbá Budapest látszólag kisebb jelentőségű dalszínházairól is. A Népszínház csődbejutását követő egy évben Máder Rezső próbálta életben tartani az intézményt, létrehozva az első magyar népopera jellegű színházat. A Népszínház–Vígopera mindössze egy szezont ért meg, azonban ez idő alatt még magyarországi bemutatót is tartott: Domenico Monleone *Parasztbecsületét* tűzte műsorra, Turiddu szerepében Környei Bélával; ezt a művet kizárólag ez a színház játszotta Budapesten. Az 1911-ben alapított Népopera (később Városi Színház, majd Erkel Színház) első éveiben alacsony helyárrakkal, rangos vendéjátékokkal és nem utolsósorban a *Parsifal* magyarországi bemutatójával riválisa tudott lenni az Operaháznak. A két budapesti dalszínház története a 20. század során többször is összefonódott: 1921-től három évadon át, majd 1951-től 2007-ig, illetve 2012 ősztől újra az Operaház felügyelete alatt működik együtt a két intézmény. A második világháború ideje alatt az Operaház együtteséből kiválni kényszerült énekesek a

budapesti operajátszás akkori harmadik társulatában, az OMIKE (Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület) művészakciójának keretén belül folytathatták előadóművészi munkájukat. 1939-től az OMIKE a Pesti Izraelita Hitközség Wesselényi utcai Goldmark-termében rendszeres színházi és operaelőadásokat tartott. Az operatagozat karmestereként lépett itt fel Somogyi László, Fischer Sándor és Weiner László, énekesként pedig többek között Ladányi Ilona, Relle Gabriella, Ernster Dezső és ifj. Ney Dávid.

Az önálló dal- és oratóriuméneklés nem igazán tudott gyökeret verni a magyar zenei életben, annak ellenére sem, hogy az 1908–1909-es tanévben a Zeneakadémián, a már meglévő operai tanfolyam alternatívájaként elindult a hangverseny-ének tanfolyam. A budapesti oratórium- és dal-hangversenyeken mégis elsősorban az operaénekesek szerepeltek nagy sikerrel a század folyamán. Napjainkban a dal intim műfaja a kamarazenével együtt egyre kevesebb teret kap a hangversenyéletben.

Karmesterek, zenekarok

A magyar karmesterek történetében még inkább jellemző az énekesek esetében már felvázolt probléma, ami az egész 20. századi magyar zenei életet behálózza: az itthon maradás és a származás kérdése. Mint az Operaház esetében láthattuk, a századelő magyar zenei életében egyaránt jelen voltak külföldi és magyar karmesterek. Reiner Frigyes példája új korszak kezdetét jelezte: Thomán, Bartók és Koessler növendéke volt a Zeneakadémián, majd a Népopera első operai karmestereként indult pályáján, fiatalkori, magyarországi korszakának kimagasló jelentőségű eseményeként értékelhető a *Parsifal* általa vezényelt magyarországi bemutatója (1914). Az első világháború alatt Drezdába szerződött, ahonnan Amerikába vezetett az útja, a Chicagói Szimfonikusok karmestereként a zenekar történetének egyik legfényesebb korszakát teremtette meg. Reinerhez hasonlóan számos magyar karmester külföldön lett világhírű, köztük Széll György, Ormándy Jenő, Doráti Antal, Solti György, Fricsay Ferenc és Kertész István. A két világháború között Dohnányi Ernő és Hubay Jenő, később Ferencsik János, Lehel György és az Operaház már említett karmesterei vezették a budapesti szimfonikus zenekari hangversenyeket, míg a Zeneakadémia zenekarából Simon Albert formált hanglez- és felvételekre is méltónak talált együttest. Külföldi tanulmányok és pályakezdés után tért haza Fischer Ádám és Fischer Iván, napjaink két jeles karmester-egyénsége. A külföldi művészekhez hasonlóan magyar előadók körében is gyakori, hogy hangszeresként már komoly sikereket elért muzsikusként a karmesteri pályán is maradandót alkotnak; Vásáry Tamás, Kocsis Zoltán, Keller András, Rácz Zoltán és Takács-Nagy Gábor, valamint külföldön Schiff András és a Salzburgi Mozarteum Zenekarának egykori világhírű karnagya, Végh Sándor méltó magyar képviselői ennek a törekvésnek.

A magyar zenekarok között a Filharmóniai Társaságé tekinthet vissza a legnagyobb múltra, 1853-ban alapították. A zenekar élén másfél százados történelme során mindössze kilenc elnök-karnagy állt: Erkel Ferenc, Erkel Sándor, Kerner István, Dohnányi Ernő, Ferencsik János, Kórodi András, Erich Bergel és Rico Saccani, valamint 2011 februárja óta Győriványi Ráth György. Az 1923-ban megalakult Székesfővárosi Zenekart Fricsay Ferenc és Somogyi László után, 1952-től – már Állami Hangversenyzenekarként – Ferencsik János vezette évtizedeken át. Az együttes ma Nemzeti Filharmonikus Zenekar néven működik, vezető karmestere pedig Kocsis Zoltán; az ő vezetésével olyan rangos produkciókat mutatott be az együttes, mint például Arnold Schoenberg – Kocsis Zoltán által befejezett – *Mózes és Áron* című operájának előadása, Richard Strauss Magyarországon még nem játszott operáinak hangversenytermi előadása, illetve napjainkban is készül közreműködésükkel az új Bartók-összkiadás (Bartók Új Sorozat). A Magyar Rádió zenekarát 1943-ban alapította Dohnányi Ernő, harminc muzsikussal, majd 1945-ben Ferencsik János hívta újra életre a már ötven tagú együttest. A zenekar későbbi karmesterei közül Lehel György nagy érdemeket szerzett a

kortárs zene propagálása terén: negyvenhárom esztendő telt a Magyar Rádió szolgálatában, harminckilenc éve alatt ötvennyolc magyar zeneszerző mintegy kétszázhusz alkotását mutatta be a rádiózenekar élén.

Az 1983-ban Kocsis Zoltán és Fischer Iván által alapított Budapesti Fesztiválzenekar napjaink hangversenyéletének szintén fontosabb tényezője. Kezdetben – amint a neve is mutatja – csak alkalmi, ünnepi produkciókkal kívánták színesíteni a magyar zenei életet, rövidesen azonban állandó együttesé váltak. Rendkívül magas színvonalú előadásaikkal egészséges versenyhelyzetet teremtettek a magyar zenekari életben, amivel leginkább a közönség járt jól. A Budapesti Fesztiválzenekart eredményességét jelzi, hogy 2007-ben a brit Gramophone zenei szaklap nemzetközi kritikuskárdája a világ tíz vezető szimfonikus zenekara közé választotta. Fischer Iván és testvére, Ádám más módon is szorgalmazza, hogy neves külföldi előadók Budapestre látogatásával, illetve magyar tehetségek rangos produkciókba állításával felpezsdítsék a budapesti zenei életet: előbbi a Mahler Ünnepe (2005–2012), utóbbi 2006-ban a Budapesti Wagner-napok elindításával világviszonylatban is rangos budapesti zenei fesztivált hozott létre.

A zenei együttesekről szólva nem feledkezhetünk meg a méltán világhírű magyar kóruskultúráról sem. A Kodály és tanítványai útmutatásain nevelkedett karnagyok munkája során szinte mozgalommá fejlődött énekkari kultúra a 2. világháború utáni évtizedekben élte virágkorát. Miként akkoriban, úgy ma is számos kitűnő amatőr és félhivatásos, valamint néhány hivatásos énekkar és kamarakórus működik Magyarországon.

Szintén említésre érdemesek a fúvószenekarok. A 20. század folyamán a – nem mellesleg a színházakban szimfonikus együttesként is fellépő – „k. u. k.” katonazenekarokból és egykori bányászzenekarokból kortárs zenét játszó és ihlető koncert-fúvószenekarokká alakult együttesek a zene közvetítésének fontos feladatát vállalják magukra. Különösen az amatőr fúvószenekarok – igényes eredeti művek és színvonalas hangszerelések repertoárja vételével – olyan réteghez is eljuttathatják a klasszikus műzenét, akik különben nehezen kerülnének kapcsolatba a magas művészetrel.

Új terület: a régizenejáték

A magyarországi régizenejáték szinte egyidős a 20. századdal. Bár az Operaház már az alapítás évében műsorra tűzte Gluck *A rászédett kádi* című vígoperáját, illetve 1904-ben bemutatta az *Orfeuszt*, majd 1913-ban a *Május királynője* című pásztorjátékot, a preklasszikus korszak művei mégis nehezen tudtak teret nyerni maguknak a repertoárban. A *Május királynője* bemutatóját – akárcsak több sikeres operaházi Mozart-felújítást – Hevesi Sándor széles spektrumú rendezői működésének köszönhetette a közönség, de az ő nevéhez fűződik Haydn *A patikus* című vígoperájának 1918. decemberi, Medgyaszay-színházbeli bemutatója is. Az Operaház színpadán a két világháború között hangzott el először Händel *Xerxese* és *Rodelindája*, Monteverdi *Orfeója*, az *Iphigenia Aulisban* (Gluck) és a *Dido és Aeneas* (Purcell), valamint emlékezetessé vált a glucki *Orfeusz* 1929-es felújítása Basilides Máriával, Sándor Erzsivel és Halász Gittával. Hozzá kell tenni ugyanakkor, hogy ezek az operák rendre későbbi átdolgozások formájában jutottak el az Operaház színpadára.

A Nemzeti Zenede már említett historikus hangversenyeinek sorát 1922. március 4-én egy Frescobaldi-passacaglia, valamint Janequin, Couperin, Krieger, Monteverdi, Rameau, Lassus, Palestrina, Lully és más preklasszikus szerzők műveinek előadásával nyitották meg. Ezeket koncerteken megszólaltatták többek között Rameau-operák, a *Fitzwilliam Virginal Book*, Purcell *Dido és Aeneas*ának, illetve a Lócsei virginálkönyv részletei, de hasonlóan historikusnak minősült Ruzitska József *Béla futása* című operájának felhangzása is. Az 1922-től 1927-ig évente megrendezett hangversenyeket Haraszi Emil szervezte, a programban résztvevő tanárok túlnyomórészt egyetemes vagy magyar zenetörténetet oktattak (Hammerschlag János,

Molnár Imre, Lajtha László stb.).

A Zenede régizenei koncertjeivel egy időben működött Lichtenberg Emil, aki a Budapesti Ének- és Zenekaregyesület alapítójaként élen járt a klasszikus és preklasszikus oratóriumok előadásában, ismeretterjesztő zenei könyveivel a budapesti közönség neveléséért is sokat tett. A régizene a 20. század első két harmadában ugyanakkor megmaradt a kutató-érdeklődő előadók repertoárján, ezt bizonyítja például a *Tankréd és Klorinda* 1955-ben készült hangfelvétele, melyen a continuo szólamát Szabolcsi Bence szólaltatta meg (a közreműködő énekesek Sándor Judit, Nagypál László és Rösler Endre voltak). A régizenét játszó magyar hangszeres előadók a második világháborút követően viszonylag későn – ha egyáltalán – követték a nemzetközi áramlatokat, inkább „régimódi” interpretátoroknak minősültek. Napjainkban ugyanakkor a barokk kor előtti zene egyre növekvő népszerűségét tapasztalhatjuk a sorra megjelenő, eredeti, vagy legalábbis kópiahangszereket használó együttesek által, akik a klasszikus és preklasszikus korszak műveinek historikus előadását (*Historically Informed Performance*) tűzik ki célul korabeli elméleti források megértésével és alkalmazásával. Az 1981-ben, Németh Pál vezetésével megalakult szombathelyi Capella Savaria volt az első ilyen magyar együttes (jelenleg Kalló Zsolt a művészeti vezető), melynek újító törekvései feltűnést keltettek a zenei életben. Vashegyi György 1990-ben alapította a Purcell Kórust, majd 1991-ben az Orfeo Zenekart, amelyeknek élén a hazai régizenei koncertek egyik legfontosabb szereplőjévé vált. A régizenejáték továbbra is szorosan összekapcsolódik a kutatással, így egyrészt az előadóművészek maguk végeznek repertoár- és interpretációtörténeti kutatást – erre ösztönzőleg hatott a Hungaroton lemezkiadói stratégiája, melynek köszönhetően számos mű első kiadása magyar művészek előadásában került a lemezipiacra –, másfelől pedig a kutatók gyakran előadóművészként is közreműködnek (például Komlós Katalin fortepiano-művész és zenetörténész). A Zeneakadémia csembaló- és régizene tanszékéről kikerülő hallgatók napjainkban is különböző formációkat alkotva próbálják megtalálni helyüket a magyar zenei életben, bár elmondható, hogy az igazi érvényesüléshez talán még nem Magyarország a legalkalmasabb helyszín. Számos fiatal magyar régizenei előadóművész külföldi akadémiákon és mesterkurzusokon folytatja tanulmányait, próbál elhelyezkedni.

A régizenei előadásmód mozgalmába másként illeszkedik a gregorián zene és hozzá közel álló polifon művek előadására szakosodott Schola Hungarica, amely a zenetudomány és az előadóművészet valódi ötvözését valósította meg. Az énekegyüttest a gregoriánkutatás nemzetközileg elismert alakjai, Dobszay László és Szendrei Janka, a Magyar Tudományos Akadémia Zenetudományi Intézetének tudományos kutatói hozták létre 1969-ben, Rajeczky Benjamin támogatásával.

Előadó szerzők és ihlető előadók – a kortárs zene interpretációja

Budapest a 19. század végén még Európa egyik zenei központjának számított, így több nemzetközileg ismert mű ősbemutatójának – például Brahms B-dúr zongoraverseny (1881), c-moll zongoratrió (1886) és d-moll hegedű-zongora-szonáta (1888), illetve Mahler 1. szimfóniájának öttételes változata (1889) – adott otthont. A mindenkori kortárs operák a századfordulón még viszonylag hamar eljutottak Budapestre, Mascagni, Leoncavallo, Puccini, Richard Strauss operáinak budapesti bemutatóira olykor csak néhány hónapot kellett várni. Goldmark Károly egyetlen budapesti operai ősbemutatójával, a *Götz von Berlichingennel* (1902. december 16.) azonban – a többi későbbi Goldmark-operához hasonlóan – nem érte el a Magyar Királyi Operaház a *Die Königin von Saba* évtizedeken át tartó sikersorozatát. A *kékszakállú herceg vára* 1918-as ősbemutatója és későbbi felújításai azonban igen magasra

tették a mércét, amelyet szinte egy magyar opera se tudott megütni a század további éveiben. A második világháború utáni évek legnépszerűbb magyar operája kétségkívül Szokolay Sándor *Vérnásza* volt, mellette Petrovics Emil operái (*Lysistrata*, *C'est la guerre*) kaphattak nagyobb teret a magyar operaéletben.

A 20. század folyamán szinte véglegesen kettévált a zeneszerző és az előadó személye. A század első felében – Bartók Béla, Dohnányi Ernő, Kadosa Pál, Veress Sándor és mások jóvoltából – még utolsó óráit élte a régi ideál, a saját műveit előadó vagy vezénylő zeneszerző. A század második felében jóval kevesebb hangszeres előadóművész-komponistával találkozunk, példaként említhetők Kurtág György, az Új Zenei Stúdió zeneszerzői, vagy a saját műveit vezénylő Eötvös Péter. A jelenség természetesen összefügg azzal, ahogy a zeneszerzők alkotói nyelve változott, a hangszerjátékból, improvizációból kiinduló komponálás helyét egyre inkább az elvont zeneszerzői struktúrákban való gondolkodás vett át.

Azok az előadók, akik szívesen játszanak új zenét, nemcsak a magyar zenei élet, de – új művek inspirálóiaként – a magyar zenetörténet formálóivá is válnak. A 20. századi kezdetet a Waldbauer–Kerpely Vonósnégyes Bartókkal közös munkája jelentheti, később Hubay növendékei közül Végh Sándor, Szigeti József és Székely Zoltán művészete is számos új mű megszületését ösztönözte. Előadóművészhez köthetően, Rácz Aladárral kezdődött a cimbalom 20. századi kortárs zenei alkalmazása is (Stravinsky: *Ragtime*, *Keringő* és *Polka*, *Renard*), mely később – Fábíán Márta, Szakály Ágnes, Vékony Ildikó és további cimbalomművészek munkássága által – a magyar zeneszerzés nemzeti jellegzetességévé vált.

A 20. század második felében – Lehel György már említett elhivatott zenekari munkájával – vezető szerep jutott az új zene propagálásában a Magyar Rádióknak. A kortárs zene terjesztését is vállalva lett új művek első előadója a zongorista Körmendi Klára, Fellegi Ádám és Szücs Lóránt, az énekművész Sziklay Erika, Csengery Adrienne és Károlyi Katalin, a klarinétos Klenyán Csaba, a fagottos Lakatos György – és közös együttesük, a Trio Lignum –, a fuvolista Matuz István, Matuz Gergely és Gyöngyössy Zoltán, a kürtművészek közül Tarjáni Ferenc, Friedrich Ádám és Magyar Imre, az orgonista Szathmáry Zsigmond, a már említett művészek közül pedig Kovács Dénes, Perényi Eszter, Perényi Miklós, Kocsis Zoltán és Keller András, a zenei együttesek között a Liszt Ferenc Kamarazenekar, a Schola Hungarica, vagy napjainkban az Accord Quartet – hogy csak néhányat említsünk.

Kifejezetten kortárs zenére szakosodott együttesek is megjelentek a magyar zenei életben, amelyek egyrészt gyümölcsöző kapcsolatot építettek ki a zeneszerzőkkel, másrészt tagjaik között is több zeneszerző helyet foglal, például a Budapesti Kamaraegyüttes (1968), az Új Zenei Stúdió (1970), a 180-as csoport (1979), az Intermoduláció kamaraegyüttes (1985), a Componensemble (1989) az „újraálmodott” UMZE kamaraegyüttes (1997), vagy a THReNSeMBle (2008). Szintén fontos színfoltja a magyarországi kortárs zenei előadóművészetnek az Amadinda ütőegyüttes (1984), melynek repertoárján a kortárs – időnként saját maguk által – komponált művek mellett Európán kívüli országok tradicionális zenéje található.

Napjaink zeneélete és előadóművészete

A 19. századi „tipikus magyar művészsors” mintája – Batta András megfogalmazása szerint – Reményi Ede, aki hazai pályakezdés után külföldön működött, s csak évek múltán, világhírű, ünnepelt vendégként tért haza Magyarországra. A magyarországi zenei élet így három forrásból táplálkozott: az itthon maradt, a hazatért és az ide települt muzsikusok éppúgy jelen voltak a 19. században, mint a 20. század első két harmadában.

Napjainkban a neves külföldi előadóművészek nemigen választják otthonuknak Magyarországot. Ezért is rendkívül hasznos azoknak az előadóknak a jelenléte, akik

rendszeresen visszatérnek Budapestre, így „nevelte” a magyar közönséget 1958-tól 1994-ig Szvjatoszlav Richter, vagy napjainkban Grigorij Szokolov. Mindkettejük hangversenyei jelentős eseményei a magyar zenei életnek, számos fiatal – nem csak zongorista – művész az ő interpretációikon nevelkedik. A 20. század végén és a 21. század elején azonban a technika előrehaladottságának köszönhetően már nem csak a művész utazik, hanem a hangfelvétele is. Kiemelkedő, de Magyarországra ritkábban látogató előadóművészek hanglemezeit hallgatva „tanulnak” interpretációt a magyar muzsikuskok Nikolaus Harnoncourt-tól, John Eliot Gardinertől, Pierre Boulez-től, Emmanuel Pahud-tól, Maxim Vengerovtól vagy Jevgenyij Kiszintől.

S míg napjainkban a külföldről ide települő zenészek jóval kisebb arányban vannak jelen a magyar zenei életben, a 20. század utolsó évtizede óta egyre inkább jellemző, hogy magyar előadóművészek külföldre települnek. A 20. század második felében politikai okok kényszerítettek számos magyar zenészt a külföldi letelepedésre, némelyeknek lehetősége sem nyílt a hazatérésre, miközben mások el sem hagyhatták az országot. 1989 óta egyre több fiatal jó lehetőségnek tekinti, hogy külföldön tanuljon, vagy talán szükségét érzi annak, hogy külföldön próbáljon szerencsét. Így – annak ellenére, hogy napjainkban a média jóvoltából már akár otthon ülve nézhetjük a New York-i Metropolitan operaház aktuális szezonjának premierjeit – egyre kevésbé tudjuk figyelemmel kísérni, hol vannak, mit csinálnak korunk fiatal magyar előadóművészei. A technika fejlődésének következtében az információáradat sebessége és ennek megfelelően a közönség elvárása is egyre növekszik, így alapvető probléma, hogy a közönség már nemcsak a zeneéletben való folyamatos jelenlétet, állandó jó teljesítményt vár el az előadóművésztől, hanem az előadóművészek rá is vannak kényszerítve arra, hogy már fiatalon nagy volumenű produkciókkal álljanak színpadra, sikerrel szerepeljenek rangos nemzetközi versenyeken, hiszen ezek jelentik az ugródeszkát a karrierhez.

A fiatal előadóművész generációk pályájának elindítása, azaz a menedzselés mindig is feladat volt. A 20. század társadalmi átrendeződései folytán az egyéni mecenatúra már csak nyomaiban található meg. Szerepét a század második felében a filharmónia vette át, mely napjainkban a pályakezdő előadókat ösztöndíjakkal támogatja (Fischer Annie Ösztöndíj a komolyzenei előadóművészek számára, Kodály Zoltán Ösztöndíj a fiatal zenei alkotóművészek számára, valamint Lakatos Ablakos Dezső Ösztöndíj jazzelőadók számára). A század végén különböző díjakkal (Junior Prima Díj), ösztöndíjakkal (KLASSZ tehetségek), esetleg menedzserirodák (például a Biro Music Management) által szerezhetnek ismertséget a fiatal művészek, illetve nagyobb nemzetközi versenyek a győztesek néhány éves menedzselésével biztatják a jelentkezőket a megmérettetésen való részvételre.

A 20. század utolsó évtizedeiben kezdődött el igazán Magyarországon az előadóművészek specializálódása. Tehetségüktől meghatározva, valamint némileg külföldi előadóművészek hatására, de a piac által diktált feltételeket sem figyelmen kívül hagyva választanak az előadók egy-egy stíluskorszakot maguknak, s ennek minél alaposabb megismerésére törekedve állnak a kiválasztott zeneszerzők szolgálatába, illetve próbálnak érvényesülni a zenei életben. A jelenség természetesen nem csak Magyarországra jellemző, hiszen a század végére – a hangfelvétel- és a rendkívül felgyorsult hangverseny-piaci mozgások következtében – szinte bármikor meghallgathatóakká váltak a klasszikus remekművek, kialakultak ezek előadói hagyományai, így ezzel a repertoárral jóval nehezebb a fiatal muzsikusknak érvényesülni. Bár még beszélhetünk univerzális muzsikuskokról, de inkább jellemző, hogy egy előadó eldönti, életét a ma írott műveknek szenteli, vagy inkább a „tegnap” műveit játssza szívesen, esetleg a „még régebbit” veszi elő.

Ennek megfelelően alakulnak a hangversenyműsorok is. A század második felében a klasszikus- és kortárs zenei alkalmak voltak túlsúlyban, azonban utóbbiak száma mára jelentősen csökkent. A kortárs- és a régizene népszerűségét fesztiválokkal kívánják biztosítani

a hangversenyszervezők (Mini Fesztivál, Földvári Napok, illetve a Savaria Régi Zene Műhely, valamint a Filharmónia által szervezett Korunk Zenéje, illetve Soproni, majd Fertődi Régi Zenei Napok).

S bár a hazai koncertélet legnagyobb eseményeinek általában a világhírű külföldi sztár-előadók koncertjei minősülnek, fejlődésnek mondható, hogy a 21. század elején kiváló új hangversenytermekkel gyarapodik a magyar zeneélet: a Zeneakadémia patinás nagyterme mellé felsorakozott a Művészetek Palotája (2005) Bartók Béla Nemzeti Hangversenyterme és a pécsi Kodály Központ (2010). A felújított Zeneakadémiát 2013 októberében adják át, az Erkel Színház újranyitásával pedig lehetőség nyílt majd az Operaház modernizálására is. Az ezredforduló magyar zenei előadóművészetét már e termekben fellépő muzsikusk képviselik.

20-21. századi magyar klasszikus zenei előadóművészet – válogatott bibliográfia

Lexikonok

Bartha Dénes dr. (főszerk.): *Zenei Lexikon. Átdolgozott új kiadás.* 3 kötet. Budapest: Zeneműkiadó Vállalat, 1965.

Enyedi Sándor: *Rivalda nélkül. A határon túli magyar színháztudomány lexikona.* Budapest: Teleki László Alapítvány, 1999.

Schöpflin Aladár (szerk.): *Magyar színháztudományi lexikon. A magyar színháztudomány története.* 4 kötet. [Budapest:] Országos Színháztudományi Intézet és Nyugdíjintézete, [1929.]

Szabolcsi Bence – Tóth Aladár (szerk.): *Zenei Lexikon. A zenetörténet és zeneelmélet enciklopédiája. Második, pótlással bővített kiadás.* 2 kötet. Budapest: Győző Andor kiadása, 1935.

Székely György (főszerk.): *Magyar színháztudományi lexikon.* Budapest: Akadémiai Kiadó, 1994.

Várnai Péter: *Operalexikon.* Budapest: Zeneműkiadó, 1975.

A magyar zenei előadóművészet 20. századi történetéről

Batizi László (szerk.): *A magyar muzsika hőskora és jelene.* Budapest: Pintér Jenőné, 1944.

Batta András: „A világhírű magyar zenei előadó-művészet”. In: Kárpáti János (szerk.): *Képes magyar zenetörténet. 2., átdolgozott és bővített kiadás.* Budapest: Rózsavölgyi, 2011. 272–293.

Diósy Béla (szerk.): *Ungarischer Künstler Almanach.* Budapest: Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, 1929.

Molnár Imre Dr. (szerk.): *A magyar muzsika könyve.* Budapest: Merkantil-Nyomda (Havas Ödön), 1936.

Papp Viktor (szerk.): *Magyar zenei almanach 1944.* [Budapest]: Fráter György Sajtószövetkezet, 1944.

Zenés színháztudomány

Bezerédy Győző – Simon István – Szirtes Gábor (szerk.): *Száz pécsi évad.* Pécs: Baranya Megyei Könyvtár, 1995.

- Gajdó Tamás (szerk.): *Magyar színháztörténet. 1873–1920*. Budapest: Magyar Könyvklub – Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, 2001.
- Haraszi Emil: *Wagner Richard és Magyarország*. Budapest: MTA, 1916.
- Horák Magda (szerk.): „*Ősi hittel, becsülettel a hazáért!*” *OMIKE. Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület. 1909–1944*. [Budapest]: Háttér, 1998.
- Molnár Klára: *A Népopera – Városi Színház. 1911–1951*. Budapest: Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, 1998.
- Neumayer Katalin: *A zenés színháztörténet a Budai Népszínházban és a Népszínházban*. Kézirat, é. n. Lelőhely: MTA BTK Zenetudományi Intézet.
- Nikolényi István [et al.]: *A Szegedi Szabadtéri Játékok kézikönyve. 1931–2006*. Szeged: Bába, 2006.
- Papp János: *Fél évszázad debreceni opera-előadásai. 1952–2002*. Debrecen: Csokonai Színház, 2002.
- Staud Géza (szerk.): *A budapesti Operaház 100 éve*. Budapest: Zeneműkiadó, 1984.
- Tallián Tibor: *Operaország. Kísérletek a magyar operajátszásról 1995–2004*. Pécs: Jelenkor, 2006.
- : „Népopera kezdeményezések a századelő Budapestjén”, *Muzsika* XLIV/10 (1997. október), 13–16.
- : „A kolozsvár-szegedi opera. 1. Kolozsvár 1941–1944”, *Muzsika* XLI/9 (1998. szeptember), 26–29.; „A kolozsvár-szegedi opera. 2. Szeged 1945–1949”, *Muzsika* XLI/10 (1998. október), 26–29.
- : „Főváros és vidék a magyar operaművelésben. 1. az Operaház alapításától az 1. világháború végéig”, *Muzsika* XLIII/1 (1997. január), 6–10. „Főváros és vidék a magyar operaművelésben. 2. Trianontól az államosításig”, *Muzsika* XLIII/2 (1997. február), 5–9.
- Várnai Péter: *Verdi Magyarországon*. Budapest: Zeneműkiadó, 1975.

Magyar zenei együttesekről

- Albert Mária (szerk.): *Bartók Vonósnégyes*. Budapest: Klasszikus és Jazz, 2008.
- Bónis Ferenc: *A Budapesti Filharmoniai Társaság százötven esztendeje. 1853–2003*. Budapest: Budapesti Filharmoniai Társaság, c2005.
- Gábor István: *A BHZ-től az ÁHZ-ig*. Budapest: Zeneműkiadó, 1984.
- Jeney Zoltán – Szitha Tünde: „Az Új Zenei Stúdió hangverseny-repertoárja 1970–1990 között”. *Magyar Zene* L/3 (2012. augusztus), 303–347.
- Retkes Attila: *Liszt Ferenc Kamarazenekar*. Budapest: Klasszikus és Jazz, c2008.
- Szöke Cecília: *Philharmonia Hungarica 1957–2001. a magyar emigráns zenekar, a Philharmonia Hungarica története interjúk és dokumentumok tükrében*. Budapest: Klasszikus és Jazz, 2006.

Egyes előadóművészekről

- Batta András [et al.]: *Fischer Annie*. Budapest: Klasszikus és Jazz, 2002.
- Boros Attila: *Klemperer Magyarországon*. Budapest: Zeneműkiadó, 1973.
- Bónis Ferenc: *Tizenhárom találkozás Ferencsik Jánossal*. Budapest: Zeneműkiadó, c1984.
- Carelli Gábor: *Utam a Metropolitanbe*. Budapest: Zeneműkiadó, 1979.
- Doráti Antal: *Egy élet muzsikája*. [Notes of seven decades] Ford.: Gergely Pál. Budapest: Zeneműkiadó, 1981.
- Fáy Miklós: *Kocsis Zoltán*. Budapest: Korona, 2004.
- Földes Andor: *Emlékeim*. Budapest: Óbudai Múzeum, 2005.
- Hart, Philip: *Fritz Reiner: A Biography*. Evanston: Northwestern University Press, c1994.

Hubay Cebrián Andor: *Apám, Hubay Jenő. Egy nagy művész élete történelmi háttérrel*. Közr.: Reményi-Gyenes István. [s.l.]: Ariadne, 1992.

Kocsis Zoltán: *Zene, zene, zene. Kocsis Zoltán zongoraművész, karmesterrel beszélget Simon Erika*. Budapest: Kairosz, 2011.

Komor Ágnes: *Apám, Komor Vilmos*. Debrecen: a szerző kiadása, 1986.

Kovács Dénes: *A mesterhegedűs. Kovács Dénes emlékezik*. Budapest: Osiris, 2007.

Kroó György: *Rácz Aladár*. Budapest: Zeneműkiadó, 1979.

Löwenberg Dániel: *Végh Sándor*. Budapest: Rózsavölgyi és Társa, 2012.

Rakos Miklós: *A magyar hegedűjáték az európai zenekultúrában. Fejezetek a magyar hegedűjáték történetéből*. Budapest: Hungarovox, 2002.

Roman, Zoltan: *Mahler és Magyarország*. Ford.: Kemenes Inez és Havas Lujza. [s.l.]: Geopen, 2010.

Schiff András: *A zenéről, zeneszerzőkről, önmagáról*. Budapest: Vince, 2003.

Simándy József: *Bánk bán elmondja... 3.*, bővített kiadás. [s.l.]: Adu Print, 2001. (1. kiadás: Budapest: Zeneműkiadó, 1983)

Solti György: *Solti über Solti*. München: Kindler, c1997.

Solti György: *Emlékeim*. Budapest: Seneca, 1998.

Szabó Ferenc János: *Karel Burian és Magyarország*. DLA disszertáció, Budapest, Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, 2012.

Szegvári Katalin: *Melis György*. Budapest: Pallas, 1998.

Szigeti József: *Beszélő húrok*. Budapest: Zeneműkiadó, 1965.

Szirányi Gábor: *Szendy Árpád avagy a magyar zongoraiskola*. Budapest: Neuma, [2011]. (= Zenészetű füzetek 9)

Tátrai Vilmos: *Hegedűszó alkonyatban*. Budapest: Klasszikus és Jazz, 2001.

Tóth Ferencné: *Fricsay Ferenc emlékezete*. Szeged: Somogyi Könyvtár, 1989.

Viola György: *Operafejedelmek*. Budapest: Népszava, 1986.

Nagy magyar előadóművészek sorozat (könyv fólialemez-melléklettel)

Balassa Imre: *Sándor Erzsi*. Budapest: Zeneműkiadó, 1968. (= Nagy magyar előadóművészek 4.)

Demény János: *Bartók Béla a zongoraművész*. Budapest: Zeneműkiadó, 1/1968. 2/1973. (= Nagy magyar előadóművészek 5.)

Fábián Imre: *Ernster Dezső*. Budapest: Zeneműkiadó, 1969. (= Nagy magyar előadóművészek 9.)

Homolya István: *Zathureczky Ede*. Budapest: Zeneműkiadó, 1972. (= Nagy magyar előadóművészek 12.)

Kun Imre – Szegedi Ernő: *Faragó György*. Budapest: Zeneműkiadó, 1970. (= Nagy magyar előadóművészek 11.)

Molnár Antal: *A Léner-vonósnégyes*. Budapest: Zeneműkiadó, 1968. (= Nagy magyar előadóművészek 6.)

Molnár Antal: *Basilides Mária*. Budapest: Zeneműkiadó, 1967. (= Nagy magyar előadóművészek 1.)

Németh Amadé: *Palló Imre*. Budapest: Zeneműkiadó, 1970. (= Nagy magyar előadóművészek 10.)

Somogyi Vilmos – Molnár Imre: *Báthy Anna*. Budapest: Zeneműkiadó, 1969. (= Nagy magyar előadóművészek 8.)

Somogyi Vilmos – Molnár Imre: *Pataky Kálmán*. Budapest: Zeneműkiadó, 1968. (= Nagy magyar előadóművészek 3.)

Várnai Péter: *Rösler Endre*. Budapest: Zeneműkiadó, 1969. (= Nagy magyar előadóművészek

7.)

Várnai Péter: *Székelly Mihály*. Budapest: Zeneműkiadó, 1/1967. 2/1968. (= Nagy magyar előadóművészek 2.)

A magyarországi zeneoktatás történetéről

Berlász Melinda (szerk.): *Weiner Leó és tanítványai. Emlékeink Weiner Leóról*. Budapest: Rózsavölgyi, 2003.

Gádor Ágnes – Szirányi Gábor (szerk.): *Nagy tanárok, híres tanítványok. 125 éves a Zeneakadémia*. [Budapest]: Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, [2000].

Isoz Kálmán: *A rendszeres zeneoktatás megindulása Budapesten*. Különnyomat a *Historia* című folyóirat Budai lapok című mellékletéből, 1932/3–4.

Mátray Gábor: „A’ pestbudai hangászegyesület ’s budapesti zeneintézetek története.” In: u.ő. (szerk.): *A’ Pestbudai Hangászegyesületi Zenede Évkönyve 1852-re. XIII. év*. Pest: Trattner-Károlyi, 1853. 3–41.

Nánay István: *Tanodától – egyetemig. Az intézményes magyar színház- és filmművészképzés száznegyven éve*. Budapest: Színház- és Filmművészeti Egyetem, 2005.

Ráth-Végh Istvánné Zipernovszky Mária (szerk.): *Hubay Jenő hegedűtanítási módszere. A mai magyar hegedűoktatás alapelvei*. Budapest: Vajna és Bokor, 1942.

Smith, Catherine A.: „Dohnányi as a teacher”. In: Grymes, James A. (szerk.): *Perspectives on Ernst von Dohnányi*. Lanham: Scarecrow Press, 2005. 243–252.

Sonkoly István: *Hubay Jenő mesteriskolája*. Budapest: [s.n.], 1927.

Széll József: *Az Országos Színészegyesület Színészképző Iskolájának negyven éve. 1903–1943*. [Budapest]: Az Országos Színészegyesület Színészképző Iskolája, [1943].

Szerző Katalin: „Mihalovich Ödön a Zeneakadémia élén. 1887–1919”. In: Ujfalussy József (szerk.): *A Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola 100 éve. Dokumentumok, tanulmányok, emlékezések*. Budapest: Zeneműkiadó, 1977. 107–129.

Tari Lujza – Sz. Farkas Márta (szerk.): *A Nemzeti Zenede*. Budapest: Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Budapesti Tanárképző Intézete, 2005.

Ujfalussy József (szerk.): *A Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola 100 éve*. Budapest: Zeneműkiadó, 1977.

Az interpretációanalízisről (Hangfelvétel-történet és komolyzene)

1. Általános szakirodalom:

Butt, John: *Playing with History. The Historical Approach to Musical Performance*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.

Day, Timothy: *A Century of Recorded Music. Listening to Musical History*. New Heaven & London: Yale University Press, 2000.

Fábián Somorjay Dorottya: *Bach Performance Practice. A Comprehensive Review of Sound Recordings and Literature*. Aldershot: Ashgate, c2003.

Leech-Wilkinson, Daniel: *The Changing Sound of Music. Approaches to Studying Recorded Musical Performance*. [Online publikáció](#)

Philip, Robert: *Early Recordings and Musical Style. Changing Tastes in Instrumental Performance. 1900–1950*. Cambridge: Cambridge University Press, 1992.

—————: *Performing music in the Age of Recording*. New Heaven & London: Yale University Press, 2004.

2. Magyar vonatkozású szakirodalom:

Breuer, János: „Die erste Bartók-Schallplatte. Das II. Streichquartett op. 17 in der Einspielung des Amar-Hindemith-Quartetts.” In: *Hindemith-Jahrbuch* 1976/V. 123–145.

Fábián Somorjay Dorottya: „The recordings of Joachim, Ysaÿe and Sarasate in light of their reception by nineteenth-century British critics.” *International Review of the Aesthetics and Sociology of Music* 37/2 (2006.) 129–211.

Kocsis Zoltán: „Dohnányi Dohnányit játszik. Hangfelvételek 1929–1956.” In: Sz. Farkas Márta (szerk.): *Dohnányi Évkönyv 2004*. Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2005. 61–68.

Lampert, Vera: „Bartók at the Piano: Lessons from the Composer's Sound Recordings”. In: Amanda Bayley (szerk.): *The Cambridge Companion to Bartók*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001. 231–242.

Somfai László: „Bartók rubato játéktípusáról”. In: Bónis Ferenc (szerk.): *Magyar zenei történelmi tanulmányok. Mosonyi Mihály és Bartók Béla emlékére*. Budapest: Zeneműkiadó, 1973. 225–236.

—————: „Az »Este a székelyeknél« négyféle Bartók-előadása”. In: U. ö.: *Tizennyolc Bartók-tanulmány*. Budapest: Zeneműkiadó, 1981. 117–132.

—————: „Az »Allegro barbaro« két Bartók-felvétele”. In: U. ö.: *Tizennyolc Bartók-tanulmány*. Budapest: Zeneműkiadó, 1981. 133–149.

Szabó, Ferenc János: „(Gibt es eine) Heldentenor-Tradition in Ungarn(?). Von Carl Burrian bis Béla Környei.” [Online publikáció](#)

Szabó Ferenc János: „Verhallt das süße Lied? – korai Wagner-hangfelvételekről. (1898–1926)” *Muzsika* LVI/5 (2013. május). 19–22.

Zilkens, Udo: *Béla Bartók spielt Bartók. Allegro barbaro, Volkstänze und Bauernlieder. Für Kinder, Mikrokosmos und anderes*. Köln, Rodenkirchen: P. J. Tonger Musikverlag, 1999.

Magyar előadóművészet-történelmi hangzó kiadványsorozatok

1. LP:

A magyar operaszínpad csillagai I. Hungaroton LPX 12640-42. 1984.

A magyar operaszínpad csillagai II. Hungaroton LPX 12004-06. 1984.

A magyar operaszínpad csillagai III. Hungaroton LPX 12240-42. 1984.

A magyar operaszínpad csillagai IV. Hungaroton LPX 12668-70. 1984.

A magyar operaszínpad csillagai. 1884-1945. Qualiton LPX 11310-11. 1967.

Régi magyar énekesek. Hungaroton LPX 31005. 1986.

Nagy magyar előadóművészek – Anday Piroska. Hungaroton LPX 11688. é. n.

Nagy magyar előadóművészek – Dohnányi Ernő LPX 12085-86.

Nagy magyar előadóművészek – Kadosa Pál LPX 12009.

Nagy magyar előadóművészek – Németh Mária. Hungaroton LPX 11687. 1978.

Nagy magyar előadóművészek – Osváth Júlia. Hungaroton SLPX 11818. 1978.

Nagy magyar előadóművészek – Palló Imre. Hungaroton LPX 11569. é. n.

Nagy magyar előadóművészek – Pataky Kálmán. Hungaroton LPX 11689. 1978.

Nagy magyar előadóművészek – Radnay György. Hungaroton LPX 12167. 1980.

Nagy magyar előadóművészek – Sándor Renée. Hungaroton SLPX 11638.

Nagy magyar előadóművészek – Svéd Sándor. Hungaroton LPX 12094. 1979.

Nagy magyar előadóművészek – Székely Mihály. Hungaroton SLPX 11444. 1975.

Nagy magyar előadóművészek – Török Erzsébet. Hungaroton SLPX 11722. é. n.

Nagy magyar előadóművészek – Udvardy Tibor. Hungaroton LPX 11822. 1976.

Nagy magyar előadóművészek – Závodszy Zoltán. Hungaroton SLPX 12195. 1980.

Nagy magyar előadóművészek – Zathureczky Ede. Hungaroton SLPX 11641.

Nagy magyar előadóművészek – Verdi: Rigoletto. Részletek. Hungaroton LPX 12344. 1981.

Magyar előadóművészek – Antal István. Hungaroton SLPX 12394
Magyar előadóművészek – Basilides Mária. Hungaroton LPX 12683. 1984.
Magyar előadóművészek – Ernster Dezső. Hungaroton LPX12393. 1981.
Magyar előadóművészek – Faragó András. Hungaroton LPX 12731. é. n.
Magyar előadóművészek – Faragó György. Hungaroton LPX 12720
Magyar előadóművészek – Ferenczy György. Hungaroton LPX 12395-96
Magyar előadóművészek – Hernádi Lajos. Hungaroton LPX12203
Magyar előadóművészek – Ilosfalvy Róbert. Hungaroton LPX 12638. é. n.
Magyar előadóművészek – László Margit. Hungaroton LPX 12599. 1984.
Magyar előadóművészek – Melis György. Hungaroton SLPX 12542. 1983.
Magyar előadóművészek – Orosz Júlia. Hungaroton SLPX 12430. é. n.
Magyar előadóművészek – Réti József. Hungaroton LPX12598. 1983.
Magyar előadóművészek – Simándy József. Hungaroton LPX 12862-63. 1986.
Magyar előadóművészek – Svéd Sándor 2. Hungaroton LPX 12597. 1983.
Magyar előadóművészek – Székely Mihály 2. Hungaroton LPX 12596. 1983.
Magyar előadóművészek – Török Erzs. Hungaroton LPX 12536. 1983.
Magyar előadóművészek – Warga Livia. Hungaroton LPX 12633. 1984.
Magyar előadóművészek – Donizetti: Lammermoori Lucia. Hungaroton LPX 12646-47. 1985.
Magyar előadóművészek – Erkel: Bánk bán. Hungaroton LPX 31054-55. 1988. Első kiadása: Qualiton HLPX 151-3.
Magyar előadóművészek – Puccini: Manon Lescaut. Hungaroton LPX 12648-49. 1984.
Magyar előadóművészek legszebb Wagner-felvételei. Szerk.: Szomolányi Gy. István. Hungaroton, LPX 12595. 1983.
Művészportré – Koréh Endre. Qualiton LPM 16702. 1986.
Művészportré – Neményi Lili. Qualiton LPM 16658. 1984.
Klemperer Budapesten 1. [Bach] Hungaroton LPX 12160. 1980.
Klemperer Budapesten 2. [Wagner: A nürnbergi mesterdalnokok. Részletek.] Hungaroton LPX 12340-41. 1981.
Klemperer Budapesten 3. [Beethoven: Fidelio] Hungaroton LPX 12428-29. 1982.
Klemperer Budapesten 4. [Wagner: Lohengrin. Részletek] Hungaroton LPX 12436. 1982.
Klemperer Budapesten 5. [Mozart: Don Giovanni. Részletek] Hungaroton LPX 12450. 1983.
Klemperer Budapesten 6. [Bach: 2. zenekari szvit, Schubert: Befejezetlen szimfónia]. Hungaroton LPX 12379. 1983.
Klemperer Budapesten 7. [Mozart: Szöktetés a szerájból] Hungaroton LPX 12636-37. 1984.
Klemperer Budapesten 8. [Bach: 4. zenekari szvit, Mozart: Esz-dúr szimfónia (K.543)]. Hungaroton LPX 12667. 1984.
Klemperer Budapesten 9. [Mozart: A varázsfuvola] Hungaroton LPX 12705-06. 1973. (Klemperer centenary editon [sic])
Bartók zongorázik. 1920-1945. Hungaroton LPX 12326-33. 1981.
Bartók hangja és zongorajátéka. 1912-1944. Magánfelvételek és családi fonográfhengerek. Hungaroton LPX 12334-38. 1981.

2. CD:

Az Operaház csillagai I. Hungaroton Classic, HCD 32661.
Az Operaház csillagai II. Hungaroton Classic, HCD 32662.
A magyar operaszínpad csillagai. Szoprán énekesnők 1903-42. Pannon Classic PCL 8023.
A magyar operaszínpad csillagai. Tenor énekesek 1903-55. Pannon Classic PCL 8025.
A magyar operaszínpad csillagai. Környei Béla. Pannon Classic PCL 8020.
A magyar operaszínpad csillagai. Fekete Pál. Pannon Classic PCL 8021.

A magyar operaszínpad csillagai. Koréh Endre. Pannon Classic PCL 8019.
Great Hungarian Violinists. Pannon Classic PCL 8022.
In memoriam Piroska Tutsek (1905-1979). Discorara DR 112.
In memoriam Laczó István. Discorara DR114.
A Dívá – Palánkay Klára. Discorara DR115. MAO 2008/1.
Great Hungarian Musicians. Cziffra György. Hungaroton Classic HCD 32056.
Great Hungarian Musicians. Ferenczy György. Hungaroton Classic HCD 32121.
Great Hungarian Musicians. Földes Andor. Hungaroton Classic HCD 32055.
Great Hungarian Musicians. Ferencsik János. Hungaroton Classic HCD 32122.
Great Hungarian Musicians. Rácz Aladár. Hungaroton Classic HCD 32120.
Great Hungarian Musicians. Szigeti József, Bartók Béla. Hungaroton Classic HCD 12330.
Great Hungarian Voices. Ágay Karola. Hungaroton Classic HCD 31754.
Great Hungarian Voices. B. Nagy János. Hungaroton Classic HCD 31698.
Great Hungarian Voices. Gulyás Dénes. Hungaroton Classic HCD 32681.
Great Hungarian Voices. Házy Erzsébet. Hungaroton Classic HCD 31996.
Great Hungarian Voices. Hamari Júlia. Hungaroton Classic HCD 32213.
Great Hungarian Voices. Ilosfalvy Róbert. Hungaroton Classic HCD 31762.
Great Hungarian Voices. Kincses Veronika. Hungaroton Classic HCD 32703.
Great Hungarian Voices. Komlóssy Erzsébet. Hungaroton Classic HCD 32461.
Great Hungarian Voices. Kovács Eszter. Hungaroton Classic HCD 32130.
Great Hungarian Voices. Kováts Kolos. Hungaroton Classic HCD 31650.
Great Hungarian Voices. Melis György. Hungaroton Classic HCD 32151.
Great Hungarian Voices. Miller Lajos. Hungaroton Classic HCD 31934.
Great Hungarian Voices. Moldován Stefánia. Hungaroton Classic HCD 31769.
Great Hungarian Voices. Molnár András. Hungaroton Classic HCD 31773.
Great Hungarian Voices. Sólyom-Nagy Sándor. Hungaroton Classic HCD 31937.
Great Hungarian Voices. Svéd Sándor. Hungaroton Classic HCD 31614.
Great Hungarian Voices. Székely Mihály. Hungaroton Classic HCD 31615. 1996.
Great Hungarian Voices. Bizet: Carmen. Részletek. Hungaroton Classic HCD 32026.
Great Hungarian Voices. Gounod: Faust. Részletek. Hungaroton Classic HCD 32411.
Great Hungarian Voices. Offenbach: Les contes d'Hoffmann. Részletek. Hungaroton Classic HCD 12444.
Great Hungarian Voices. Puccini: Manon Lescaut. Hungaroton Classic HCD 12648–49.
Great Hungarian Voices. Rossini: Il Barbiere di Siviglia. Hungaroton Classic HCD 12625–26.
Great Hungarian Voices. Verdi: Rigoletto. Hungaroton Classic HCD 31808–09.
Magyar klasszikusok [Vol 1]. Liszt-tanítványok Liszt-műveket játszanak. (2 CD). Rózsavölgyi és Társa RÉTCD 51–52.
Magyar klasszikusok [Vol 2]. Együttesek operákból. (2 CD). Rózsavölgyi és Társa RÉTCD 55–56.
Magyar klasszikusok [Vol 3]. Magyar hegedűművészek a 20. század első felében. (2 CD). Rózsavölgyi és Társa RÉTCD 58–59.
Magyar klasszikusok [Vol 4]. Haydn-remekművek. (2 CD). Rózsavölgyi és Társa RÉTCD 61–62.

A hangrögzítés történetéről

Elste, Martin: „Technische Reproduktion”. In: Hermann Danuser (Hrsg.): *Musikalische Interpretation.* (Neues Handbuch der Musikwissenschaft Bd. 11), 404-414.

Elste, Martin – Schüller, Dietrich: „Tonträger und Tondokumente.” In: Finscher, Ludwig

(Hg.): *Die Musik in Geschichte und Gegenwart. Zweite, neubearbeitete Ausgabe.* Kassel: Bärenreiter, Stuttgart: Metzler, c1998. Sachteil 9. col. 646–678.

Gronow, Pekka – Saunio, Ilpo: *An International History of the Recording Industry.* Cassell-London-New York, 1999.

Grosse, Günter: *Von der Edisonwalze zur Schallplatte. Eine Geschichte der Schallplatte.* Berlin, Ost: Lied der Zeit, 1989.

Hall, Robert (et al.): *The Mapleson Cylinders. Complete Edition.* A 6 LP lemezes kiadás kísérszövege.

Hoffmann, Frank (ed.): *Encyclopedia of Recorded Sound.* 2vols. New York-London: Routledge, 2005.

Overbeck, Peter: „Kapitel 3 Die Tonträger”. In: Jacobshagen, Arnold – Reininghaus, Frieder (Hg.): *Musik und Kulturbetrieb. Medien, Märkte, Institutionen.* Laaber: Laaber-Verlag, c2006. (= Handbuch der Musik im 20. Jahrhundert Bd. 10). 75–112

Riess, Curt: *Knaurs Weltgeschichte der Schallplatte.* Zürich: Droemer Knauer, 1966.

A magyar hangfelvétel-történetről

Bajnai Klára dr. – Simon Géza Gábor – Borsos Tibor: *A „Diadal” Hanglemezygár története és diszkográfiája.* Budapest: Jazz Oktatási és Kutatási Alapítvány, 2010.

Bajnai Klára dr. – Simon Géza Gábor: *Képes magyar hanglez-történet. Hungarian Recording History in Pictures.* Budapest: JOKA, 2012.

Bieliczkyne Buzás Éva (összeáll.): *Rádiófónia. 75 esztendő a magyar zene hullámhosszán (1925–2000).* 4 kötet. Budapest: az összeállító magánkiadása, 2011.

Creighton, James: *Discopaedia of the Violin 1889-1971.* Toronto: University of Toronto Press, 1974.

Simon Géza Gábor: *Magyar jazzlemezek 1912-1984. Hungarian jazz records 1912-1984.* Pécs: KISZ Baranya Megyei Bizottsága, 1985.

Mácsai János: „Az »egyiptomi hét csapás«. Muzeális hangfelvételekről.” In: Gupcsó Ágnes (szerk.): *Zenetudományi dolgozatok 1995–1996.* Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 1997. 349–356.

Künzler, Rainer: „Hungarian recordings on the Lindström labels from 1925 to 1945.” In: Pekka Gronow – Christiane Hofer (eds.): *The Lindström Project. Vol. 4.* Wien: Gesellschaft für Historische Tonträger, 2012. 61-70.

Kelly, Alan: *The Gramophone Company Limited. His Master’s Voice. The Central European Catalogue. 1899 to 1929. A Complete Numerical Catalogue of Central European Gramophone Recordings made from 1899 to 1929 in Prague, Budapest, Bucarest, Sofia, Zagreb and elsewhere by The Gramophone Company Ltd.* CD-ROM, a szerző kiadása, 2000.

Kiszely-Papp, Deborah: „Discography of Ernő Dohnányi”. In: *Studia musicologica* 36/1-2 (1995), 167–180.

Kiszely-Papp Deborah: „Dohnányi Ernő művei és előadóművészi munkássága hangfelvételeken”. In: Sz. Farkas Márta (szerk.): *Dohnányi Évkönyv 2002.* MTA Zenetudományi Intézet, Budapest 2002, 161–190.

Marton Gyula dr. – Bajnai Klára dr.: *Első Magyar Hanglemezygár – Premier Records.* Budapest: JOKA, 2008. (= Magyar gramofonlemez-diszkográfia 1)

Molnár Tibor: „Gramofónia” 1. A magyar hanglemezygártás kezdete és az Első Magyar Hanglemezygár. *Sztereo* III/2 (1996. április–május): 34–35. 2. A magyar hanglemezygártás az első világháború után. *Sztereo* III/3 (1996. augusztus): 42. 3. Áttérés az elektromos hangfelvételre. *Sztereo* III/4 (1996. október): 35. 4. Az elektromos felvételű lemezek Magyarországon. *Sztereo* III/5 (1996. november): 27. 5. A Siemens-Polydor Magyarországon a 40-es években. *Sztereo* IV/2 (1997. április–május): 15. 6. Odeon és Parlophon lemez,

- Homocord gramofon a tökéletes műélvezet. *Sztereó* IV/3 (1997. július–augusztus): 37. 7. Hanglemezgyártás a háború utáni Magyarországon. *Sztereó* IV/5 (1997. október): 32. 8. Az állami hanglemezgyártás Magyarországon. *Sztereó* IV/6 (1997. december): 41. 9. A mikrobarázdás hanglemez megjelenése Magyarországon. *Sztereó* V/1 (1998. február): 40.
- Oldal Gábor: *A vajtfülű kutya esete. A hanglemez világtörténete*. Budapest: Zeneműkiadó, 1975.
- : *Hanglemezbarátok könyve*. Budapest: Zeneműkiadó Vállalat, 1962.
- : „Hangrögzítés és zenei közízlés”. 1. *Parlando* 19/12 (1977. december): 20–22. 2. *Parlando* 20/1 (1978. január): 19–20. 3. *Parlando* 20/3 (1978. március): 29–30. 4. *Parlando* 20/5 (1978. május): 25–27. 5. *Parlando* 20/9 (1978. szeptember): 23–24. 6. *Parlando* 20/11 (1978. november): 29–30. 7. *Parlando* 21/1 (1979. január): 25–26. 8. *Parlando* 21/3 (1979. március): 27–28. 9. *Parlando* 22/1 (1980. január): 30–31.
- : „Kis magyar gramofonológia”. 1. Prológus. *Gramofon* II/3 (1997. március): 36–37. 2. Fonográf vagy gramofon? *Gramofon* II/4 (1997. április): 6–7. 3. Wagner hangszerkirály és a Beszélőgép Társaság. *Gramofon* II/5 (1997. május): 6–7. 4. Opera, kuplé, magyarnóta. *Gramofon* II/6 (1997. június): 6–7. 5. Világválság és fellendülés. *Gramofon* II/7 (1997. július): 6–7. 6. Rádió, gramofon, hangosfilm – a nagy triumvirátus. *Gramofon* II/9 (1997. szeptember): 8–9. 7. Ki lesz a piacvezető? *Gramofon* II/10 (1997. október): 8–9. 8. Új műfajok, bővülő repertoár. *Gramofon* II/11 (1997. november): 10–11. 9. Multik és hazaiak. *Gramofon* II/12 (1997. december): 8–9. 10. A hanglemezipar államosítása. *Gramofon* III/1 (1998. január): 8–9. 11. Az MHV hőskora. *Gramofon* III/2 (1998. február): 8–9. 12. Mikrobarázdák, zenélő képeslapok. *Gramofon* III/3 (1998. március): 8–9. 13. Művészlemez és tömegtermékek. *Gramofon* III/4 (1998. április): 8–9. 14. Változó igények, változó piac. *Gramofon* III/5 (1998. május): 8–9. 15. Termékek és tömegek. *Gramofon* III/6 (1998. június): 8–9. 16. Kitekintés agónia után. *Gramofon* III/7–8 (1998. július): 8–9.; [Online publikáció](#)
- Pócsiné Munkácsi Gabriella: *Irodalmi hanglemezek Magyarországon. Diszkográfia. Vol. 1. (1953–1974)*. Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, Könyvtártudományi és Módszertani Központ, Népművelési Propaganda Iroda, 1975.
- : *Irodalmi hanglemezek Magyarországon. Diszkográfia. Vol. 2. (1975–1981)*. Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, Könyvtártudományi és Módszertani Központ, Népművelési Propaganda Iroda, 1985.
- Sebő Ferenc (szerk.): *Patria. Magyar népzenei felvételek. 1936–1963*. Budapest: Hagyományok Háza, 2010.
- (szerk.): *Patria. Magyar néprajzi felvételek. 1937–1942*. Budapest: Hagyományok Háza, 2010.
- Simon Géza Gábor: *Magyar hanglemeztörténet*. Budapest: JOKA, 2008.
- : *Magyar jazzdiszkográfia 1905-2000*. Budapest: JOKA, 2005.
- : *Magyar ragtime kották bibliográfiája, hangfelvételek diszkográfiája 1896-2009*. Budapest: JOKA, 2009.
- Somfai László – Sebestyén János – Kocsis Zoltán (szerk.): *Bartók hangfelvételei. Centenáriumi összkiadás*. lemezmelléklet, Hungaroton LPX 12326–33. Budapest: Hungaroton, 1981.
- Strötbaum, Hugo: „Goulash, wiener schnitzel and şiş kebab: Premier Record.” In: Pekka Gronow – Christiane Hofer (eds.): *The Lindström Project. Vol. 4*. Wien: Gesellschaft für Historische Tonträger, 2012. 128–147.
- Szabó, Ferenc János: „At the very beginning: The first Hungarian operatic recordings on the Gramophon label between 1902 and 1905.” In: Pekka Gronow – Christiane Hofer (eds.): *The Lindström Project. Vol. 4*. Wien: Gesellschaft für Historische Tonträger, 2012. 51–60.
- Szabó Ferenc János: „Templomi énekektől a »Templomi kar«-ig: vallásos énekek magyar hanglemezen (1900–1920)” *Magyar Egyházzene* XX/1 (2012–2013. advent-karácsony-

hanuka). 43–54.

Veöreös Enikő: *A magyar hanglemezgyártás története 1900–1920 között*. Kézirat, 1995.

Lelőhely: MTA ZTI.

—————: *A magyar hanglemezgyártás története. Második rész. /1920–1945/*. Kézirat, 1995. Lelőhely: MTA ZTI.

Veöreös Enikő (szerk.): *Magyar Hangemlékek. Komolyzenei diszkográfia 1900-1957-ig. Magyarországi hanglemezkiadványok. Hungarika normál lemezen*. Kézirat. Lelőhely: OSZK. Másolati példány: MTA ZTI.